

ББК63.(2)631–2

**ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ДОНБАСУ
У ПОВОЄННІ РОКИ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1940-х – ПОЧАТОК 1950-х РОКІВ)***А. О. Саржан***АНОТАЦІЯ**

У статті проаналізовано повсякденне життя населення Донбасу у повоєнні роки. На основі переосмислення надбань вітчизняної історіографії, вивчення нових архівних матеріалів, опублікованих документів, періодичних видань в статті досліджено зміни в матеріальному побуті мешканців регіону, їхнє дозвілля, роботу закладів торгівлі, охорони здоров'я, освіти.

Викладений матеріал свідчить, що у повоєнні роки вирішувалися нагальні питання повсякденного життя, однак вони розглядалися як другорядні у порівнянні з відбудовою промислового комплексу регіону. В державній політиці пріоритет віддавався прискореному розвитку індустріального потенціалу, а не підвищенню рівня життя населення, розвитку соціально – побутової інфраструктури, покращенню роботи закладів охорони здоров'я, торгівлі, освіти.

Ключові слова: Донбас, повсякденне життя, побутові умови, торгівля, охорона здоров'я, освіта, рівень життя.

В останні роки вивчення повсякденного життя населення є однією з актуальних проблем історичної науки. Пожвавлення наукової думки навколо даної проблематики зумовлено насамперед тим, що історія повсякдення значно розширює предметне поле історичних досліджень, в їх фокус потрапляють найрізноманітніші прояви буденного життя людей, що значно підвищує об'єктивність наукових досліджень суспільства.

Повсякденне життя населення у повоєнні роки мало свої особливості і специфічні риси. Війна спричинила важкі випробування для всього суспільства і кожного окремого громадянина. В умовах руїни економічної та соціальної інфраструктури пріоритетним завданням держави була відбудова господарського комплексу за будь-яку ціну. Однак така політика часто вступала в протиріччя з буденними проблемами кожного конкретного громадянина. За таких умов в соціумі сформувалися і деякі специфічні практики поведінки, суспільні настрої, способи вирішення буденних проблем.

Дослідження історії повсякдення як важливої складової суспільного життя держави в історичній науці перебуває на початковому етапі. Зокрема, серед численних праць радянських істориків присвячених повоєнному суспільству, можна виокремити лише одну комплексну монографію О. Ю. Зубкової, в якій авторка досліджує еволюцію повоєнного буття, зміни в громадській думці, надіях та настроях людей [1]. Науковий доробок істориків України з даної проблематики включає переважно окремі статті або розділи в монографіях. Серед них привертають увагу змістовні праці В. М. Даниленко [2], О. В. Стяжкіної [3] та інших авторів. Проте проблеми повсякденного буття у повоєнному Донбасі характеризуються побіжно та стисло. В останні роки історіографія досліджуваної проблеми поповнилася рядом дисертаційних досліджень [4]. Серед численних дисертацій з історії повсякдення особливої уваги заслуговує дослідження М. С. Герасимової [5]. Це перше дослідження, яке спеціально присвячене історії повсякденності шахтарського регіону. В ньому проаналізована матеріально-просторова сфера повоєнного життя, зокрема, соціокультурні правила організації повсякденності (спосіб мислення, звичаї, норми поведінки тощо). Однак головну увагу авторка зосередила на дослідженні соціально-культурного простору повсякденного життя:

дозвілля та свята, суспільні настрої населення, місце релігії в повсякденному житті людини тощо.

Аналіз історіографії проблеми свідчить, що незважаючи на численні праці присвячені історії повсякдення, ще немає жодної комплексної роботи з історії повсякденного буття населення Донбасу у повоєнні роки. Зокрема, в науковий обіг недостатньо введена інформація щодо матеріально-побутових умов життя, організації системи торгівлі, охорони здоров'я, освіти.

Мета даної статті – проаналізувати найбільш характерні тенденції в повсякденному житті населення повоєнного Донбасу.

Важливою складовою повсякденного життя кожного громадянина є соціально-побутові проблеми вирішення яких багато в чому залежить від роботи служби побуту, торгівлі, транспорту, житлово-комунального господарства тощо. Побутова інфраструктура забезпечує матеріальні умови життя населення, створює необхідне підґрунтя для раціональної організації діяльності людини. Зміни, які відбувались у цій сфері протягом досліджуваного періоду, свідчать, що рівень розвитку соціально-побутової інфраструктури, а отже й умови життя населення Донбасу були неадекватні його внеску у формування індустріальної потужності країни. По суті, держава, сповна використовуючи промисловий потенціал регіону, залишалася байдужою до буденних проблем його мешканців. Працюючи на всю країну, забезпечуючи її економічну міць, Донбас за рівнем забезпечення населення соціально-побутовими послугами займав одне з останніх місць у республіці.

Особливо скрутною ситуація була у перші повоєнні роки. Хоча відновлення господарського комплексу почалося відразу після звільнення Донбасу, вирішення цих проблем відбувалося дуже повільно, а рівень життя людей у повоєнний період мало чим відрізнявся від воєнного зубожіння. Звичайно, труднощі повоєнного побуту були зумовлені, передусім, масштабними руйнуваннями соціально-економічної інфраструктури, однак їхня повільна ліквідація значною мірою була пов'язана і з неувагою влади до соціальних проблем, відвертим нехтуванням буденними потребами людей. Держава концентрувала основні зусилля і кошти на відновленні промисловості, особливо військово-промислового комплексу, а соціальні програми фінансувалися за залишковим принципом. У 1946 – 1950 рр. державні витрати на виробництво речей широкого вжитку були у 6,4 рази меншими, аніж на виготовлення продукції для виробництва [6]. Розвиток підприємств місцевої промисловості, соціально-культурні установи фінансувалися переважно з місцевих бюджетів, але це були надзвичайно мізерні кошти. Так, у 1946 р. бюджет Сталінської області передбачав витрати на освіту у розмірі 21,1 млн. крб., що становило 37,6 крб. на одного учня, а витрати обласного бюджету на охорону здоров'я складали лише біля 6,4 крб. на одного мешканця [7]. Схоже становище було і на Ворошиловградщині. Звичайно, брак коштів зумовлював повільне і хворобливе відродження соціальної сфери регіону: на кінець 1946 р. підприємства місцевої промисловості випускали лише третину довоєнної продукції [8].

Скрутні матеріально-побутові умови життя переважної більшості населення, перш за все, зумовлювалися низькою заробітною платнею, яка виступала головним джерелом поповнення сімейного бюджету. Незважаючи на те, що у 1945-1946 рр. були підвищені тарифні ставки робітникам, інженерно-технічним працівникам і службовцям Донбасу, зарплата, яке і раніше, залишалася надто мізерною і пересічно становила 480 крб. на місяць. Мінімальні прибутки зумовлювали низьку купівельну спроможність населення. У 1945 р. товарів широкого вжитку, виготовлених підприємствами місцевої промисловості, було реалізовано з розрахунку на одного мешканця Сталінської області лише на 4,9 крб. Люди, одержуючи невелику зарплатню, до того ж нерегулярно, вимушені були постійно обмежувати себе навіть у найнеобхіднішому. У наступні роки відбувалося поступове підвищення зарплатні у промисловості регіону (у 1950 р. вона

становила 640,2 крб.), але загалом це помітно не вплинуло на добробут людей. Найбільш високою була зарплатня у вугільній галузі: у 1950 р. вона становила пересічно 1200 крб., а в підземних робітників основних професій – до 3-4 тис. крб. і більше [9]. Однак заробітна платня робітників в інших галузях промисловості була значно нижчою. Так, середня зарплатня робітників Макіївського металургійного заводу становила у 1947 р. 860,9 крб. Проте багато робітників, особливо допоміжних цехів, одержували значно нижчу зарплатню: біля 13% робітників мали середньомісячну зарплатню до 500 крб., майже чверть – від 500 до 700 крб. [10]. При цьому треба враховувати, що ціни на основні продовольчі і промислові товари в регіоні були досить високими. Так, у 1950 р. кілограм яловичини на базарі Сталінської області коштував 16 крб., а у Ворошиловградській – 14 крб., відповідно: свинини – 23 і 20 крб., сала – 35 і 38 крб., літр молока – 5 і 4 крб. [11].

У перші повоєнні роки в містах Донбасу продовжувало функціонувати впроваджене ще за часів війни нормоване забезпечення населення продуктами і промисловими товарами першої необхідності за картковою системою. У грудні 1947 р. по Ворошиловградській області норма продажу одній людині хліба становила не більше 2 кг, борошна – 3 кг. Доволі часто траплялися перебої у забезпеченні населення хлібом, круп'яними виробами та іншими продуктами харчування, не вистачало промислових товарів першої необхідності, будівельних матеріалів. Підприємствами регіону вкрай повільно налагоджувався випуск електричних побутових приладів, посуду, товарів дитячого асортименту. Зовсім не випускалися такі необхідні для селян товари, як коси, серпи, сапи, граблі тощо [12].

Аналіз структури роздрібної торгівлі республіки свідчить, що у загальному товарообігу продовольчі і промислові товари становили приблизно рівні частки. У 1949 р. у товарообігу продовольчих товарів 13,5% доводилось на хліб і хлібобулочні вироби, 8,8% – на горілку, на м'ясо – лише 4,6%. Серед промислових товарів найчастіше купували тканини – 8,6%, швейні вироби – 8%, взуття – 5,4%. Низьким був рівень купівлі овочів і фруктів – 1,7%, риби – 2%, картоплі – 1,0 %, яєць – 0,26% від загального товарообігу [13]. Схожі тенденції були характерні і для східних областей України. Інфраструктура роздрібної торгівлі в регіоні до початку 50-х років ще не була повністю відновлена. Щоправда, обсяг товарообігу значно зріс, але це відбулося, насамперед, за рахунок підвищення цін, а не купівельної спроможності громадян.

Характерно, що в умовах жорсткого дефіциту продуктів харчування і промтоварів влада розподіляла їх фонди за принципом „Охримої свити”. Документи свідчать, що постачання необхідних товарів часто залежало від настирливості або особистих зв'язків представників місцевих органів у центральних владних структурах. Так, директор Ворошиловградського заводу ім. ХХ-річчя Жовтня у 1947 р. неодноразово скаржився на брак товарів і вимагав „примусити” міністерство торгівлі забезпечити працівників заводу необхідними промтоварами. Вимогу директора врешті-решт було задоволено: заступник міністра торгівлі України наказав обласному торговельному відділу відпустити саме для цього підприємства необхідні товари широкого вжитку. Як свідчать архівні документи, подібне „вибивання” товарів у ті часи було досить поширене [14]. Ці факти не тільки відображають механізм дії влади у соціальній сфері, зокрема, у розподілі матеріальних благ, а і підтверджують неефективність планової системи, авральні методи вирішення назрілих проблем.

Трагічні наслідки для повоєнного життя населення Донбасу мав голод 1946-1947 років. В умовах стихійного лиха ситуація з продовольством у регіоні настільки загострилася, що місцева влада вимушена була вживати надзвичайні заходи. У Сталінській області з жовтня 1946 р. на 60% були зменшені фонди муки, що передбачалася для сільського населення; зняті з пайкового забезпечення хлібом міські мешканці, що не працювали; зменшена до 250 г норма видачі хліба всім утриманцям,

які мешкали у містах і робітничих селищах, тощо. У найбільш постраждалих від засухи районах почали створювати громадські їдальні з одноразовим гарячим харчуванням. Звичайно, це харчування було далеким від раціонального (гаряча справа рідко складалася з м'яса або риби – 25 г, картоплі – 50 г і овочів – 20 г), однак воно не давало померти голодною смертю. На багатьох заводах і шахтах були відновлені продовольчі магазини і буфети, їдальні. Для організації безкоштовного харчування населення постраждалих районів республіки союзний уряд дозволив виділити грошову допомогу, а також муку, крупи та інші продукти харчування. Однак у цілому ставлення центральної влади до цього лиха українського народу було досить стриманим: грошова «допомога» надавалася за рахунок перерозподілу республіканського бюджету («скорочення витрат на інші менш важливі витрати») і була вдвічі меншою, ніж того вимагали обставини; продовольча «допомога» надавалася «на умовах повернення з урожаю 1948 р., з нарахуванням 10 ц на кожні 100 ц виданої позики» [15]. Тобто, держава навіть на цій страшній людській біді намагалася отримати свою «десятину». Причому продовольство постачалося з величезним запізненням.

Унаслідок хронічного недоїдання вже у січні 1947 р. люди почали помирати від голоду. І до сьогоднішнього дня немає точних підрахунків жертв голодомору 1946-1947 рр. За даними донецького історика О. І. Задніпровського, який уперше дослідив цю проблему, тільки в 16 з 39 сільських районів, 3 міських районах та 9 містах Донбасу від голоду загинуло 2703 людини [16].

У наступні роки харчування більшої частини населення Донбасу дещо поліпшилося. Їх раціон став поповнюватися більш якісними продуктами, зріс попит на продукти вищої якості. Цьому сприяли, насамперед, об'єктивні чинники (більш врожайні роки), а також деякі суб'єктивні, зокрема, розширення системи громадського харчування та організація на підприємствах підсобних господарств. Так, у підсобному господарстві комбінату „Сталінвугілля” вирощували городину, картоплю, баштанні культури, і не тільки для своїх працівників, а певну частину з них навіть вивозили за межі області [17]. Проте таких господарств було мало, більшість з них, особливо ті, що створювалися при невеликих підприємствах, залишалися малоефективними і не вирішували продовольчу проблему. Певним чином ці та інші заходи (відміна карткової системи і нормативного розподілу продуктів, встановлення єдиних цін у системі державної торгівлі тощо) дещо пом'якшували ситуацію, хоча загалом все ж не вирішували проблему стосовно забезпечення населення продукцією продовольчої групи.

Ще однією надзвичайно болісною та нагальною проблемою повоєнного повсякдення була нестача житла: упродовж окупації Донбасу було знищено більше половини довоєнного житлового фонду. Незважаючи на те, що відбудовні роботи почалися відразу після звільнення регіону, житлова проблема залишалася особливо гострою: чимало людей мешкало у напівзруйнованих приміщеннях, землянках, перенаселених гуртожитках, бараках. Таке становище вимагало термінового прискорення житлового будівництва. З цієї метою вже у 1945 р. були створені спеціалізовані будівельні організації, які виконували основний обсяг будівельних робіт у цьому напрямку. Поряд з ними помітний внесок у відновлення і спорудження житлових об'єктів зробили шахти, підприємства, що споруджували відомче житло. Багато міст відроджувалося методом народного будівництва. Через вуличні та квартальні комітети до цих робіт активно залучалося населення. Так, до березня 1945 р. ворошиловградці відпрацювали на відбудові рідного міста понад 350 тис. людино-днів [18]. Подібні роботи були організовані і в інших містах і селах Донбасу. Методом народного будівництва відроджувалась і соціально-побутова інфраструктура: лікарні, школи, кінотеатри, гуртожитки та навчальні корпуси інститутів. У такий же спосіб відновлювали своє житло більшість селян. Майже половина житла, введеного до дії у

1950 р. по містах і міських селищах регіону, було споруджено громадянами індивідуально, без допомоги держави [19].

Незважаючи на величезні труднощі, брак коштів, будівельних матеріалів, механізмів, кваліфікованої робочої сили, темпи повоєнного будівництва були досить високими. Протягом 1946 – 1950 рр. у Сталінській області було введено до дії житла загальною площею 6338 тис. м², у Ворошиловградській області – 3515 тис. м². Та все ж рівень забезпечення житлом, особливо у містах, залишався ще низьким. У 1950 р. на одного мешканця міста Ворошиловградської області доводилося всього 7,6 м² житла. До того ж квартири зазвичай були малокомфортабельними, з мінімумом побутових послуг: у 1955 р. тільки 38% житла мали водопровід, біля третини – каналізацію, а близько чверті – централізоване опалення. Житлові приміщення були негазифіковані, більшість з них не мали гарячого водопостачання [20]. Проте багато людей не мали і такого житла, вони продовжували мешкати у бараках, гуртожитках, у непристосованих для житла приміщеннях.

Важливим завданням у вирішенні соціально-побутових проблем було також відновлення роботи міського транспорту. При цьому головна увага зосереджувалася на розвитку транспортної системи в обласних центрах і великих промислових містах. До кінця 1950 р. у Сталіно було відновлено майже 70 км трамвайної колії. Загалом трамвайний рух було поновлено у 8 містах. В обласному центрі було налагоджено також тролейбусне сполучення. Поступово відновлювалося трамвайно-тролейбусне господарство Ворошиловградської області. Дещо покращилася матеріально-технічна база міського електротранспорту. Зростали обсяги перевезення вантажів та кількість перевезених пасажирів. Але загалом міський транспорт знаходився у вкрай занедбаному стані, насамперед, не вистачало трамвайних вагонів, тролейбусів, тому звичайно перевантаження пасажирами транспорту у 2-3 рази перебільшувало розрахункову норму, на зупинках громадського транспорту вишикувалися величезні черги [21].

Важливою складовою повсякденного життя людей є задоволення ними соціально-культурних потреб передусім медичних, освітніх, культурних тощо. Упродовж досліджуваного періоду в соціально-культурній сфері відбувалися неоднозначні і суперечливі процеси. Декларуючи рівність усіх громадян як основоположний принцип соціальної політики, влада надавала пріоритет, передусім, масовості і доступності широкому загалу основних послуг соціально-духовної сфери. У цьому напрямку були досягнуті досить помітні успіхи: створена розгалужена система закладів освіти, культури, охорони здоров'я, значна частина послуг у цій сфері була безкоштовною або надавалася за незначну плату, ними могли користуватися дійсно доволі численні верстви населення. Разом з тим, якість цих послуг часто була на низькому рівні, що зводило, по суті, нанівець їх доступність. Домінування кількісного підходу у розвитку цієї сфери створювало лише ілюзію повного та ефективного забезпечення соціально-культурних потреб населення.

У роки війни соціально-культурна сфера регіону зазнала значних втрат. Більшість приміщень закладів освіти і культури було зруйновано, знівеченою була їхня матеріально-технічна база, загинуло багато кваліфікованих фахівців. Після воєнного лихоліття залишилося багато інвалідів, фізично і психологічно травмованих людей, яким потрібна була медична допомога. Мільйони дітей не ходили до школи, тож їх необхідно було повернути до навчальних закладів. Тому відновлення соціально-культурної інфраструктури, налагодження роботи установ охорони здоров'я, освіти, культури постало одним із першорядних завдань.

Аналіз статистичних даних свідчить, що в цілому це завдання вирішувалося успішно. Вже у перші повоєнні роки мережа закладів охорони здоров'я, освіти, культури була не тільки відновлена, а, навіть, дещо розширена. Досить інтенсивно

розвивалася мережа бібліотек: у Донецькій області їхня кількість до 1950 р., у порівнянні з 1940 р., збільшилася на 19,6%, у Ворошиловградській – на 49,8%. Система цих культурно-освітніх закладів поповнювалася, насамперед, за рахунок невеликих сільських бібліотек. У Донецькій області кількість міських бібліотек збільшилася на 2,5%, а сільських – на 39%. Більшість сільських бібліотек становили собою невеличкі книгосховища, у фондах яких зберігалося пересічно приблизно по 700 книжок та журналів (натомість у міських бібліотеках – до 5,4 тис. екземплярів) [22].

Аналіз структури шкільної мережі свідчить, що серед денних шкіл абсолютно переважали початкові та неповні середні навчальні заклади. У Ворошиловградській області на 1950 р. початкових шкіл було 46,5%, неповних середніх – 39,5%, а середніх – менше 14%. Основний контингент учнів склали школярі молодших класів. Так, у перших-четвертих класах Ворошиловградської області навчалося 54,3% усіх школярів, а в дев'ятих – лише 1,6%. У Донецькій області – відповідно 54 і 4,3%. Це було зумовлено, насамперед, підвищенням народжуваності у повоєнні роки. Водночас багато підлітків вимушені були поєднувати навчання з роботою на виробництві, тому доволі багато старшокласників навчалися у вечірніх школах: у 1950-1951 навчальному році старшокласників у денних школах області було 4,9 тис., а у вечірніх – 4,3 тис. Багато юнаків і дівчат після закінчення восьмого класу йшли навчатися в професійно-технічні чи фабрично-заводські училища або ж працювати. Так, протягом повоєнної п'ятирічки професійно-технічними училищами і школами фабрично-заводського навчання регіону було підготовлено понад 500 тис. чол. Іноді діти старшого віку не ходили до школи, тому що допомагали батькам по господарству [23].

Протягом першої повоєнної п'ятирічки було також повністю відновлено мережу закладів охорони здоров'я, дошкільних дитячих установ регіону. У Сталінській області лікарняних установ на 1950 р. було на 13,8% більше, ніж у 1940 р., дошкільних – на 17,2%, у Ворошиловградській області – відповідно на 25,6% і 5,7%. При цьому варто відзначити, що на селі відбудова закладів соціальної сфери відбувалася більш повільно, але і тут ці питання вирішувалися [24]. У переважній більшості за цей проміжок часу також були відновлені клубні установи, музеї та театри регіону.

Тобто, інфраструктура системи охорони здоров'я, освіти, культури до початку 50-х років у цілому була відновлена, а планові п'ятирічні завдання щодо кількості введених до дії соціально-культурних об'єктів – виконані. Однак умови, в яких перебували ці установи, їх матеріально-технічне, кадрове та інше забезпечення вимагали набагато більшого. Архівні матеріали вказують, що чимало осередків освіти і культури знаходились у занедбаному стані. Доволі часто школи, лікарні, клуби розташовувались у непристосованих приміщеннях. У школах через відсутність достатніх площ заняття проводились у дві-три зміни, класи були переповнені, не вистачало парт, навчальних посібників, приладів, більшість шкіл не мали бібліотек. У складних умовах знаходилися лікарні: бракувало ліків, медичного обладнання, лікарняних ліжок. Досить гострою була й проблема кадрового забезпечення кваліфікованими фахівцями цих установ: педагогами, лікарями, працівниками культури. Маленька заробітна платня, незадовільні побутові умови не сприяли підвищенню рівня творчості, якості роботи, зумовлювали велику плинність серед робітників соціально-культурної сфери.

Залишалася невирішеною і така складна проблема, як нерівномірність розташування соціально-культурних служб. Вони зосереджувалися, передусім, в обласних містах, великих промислових центрах, а в робітничих селищах, шахтарських містечках, селах їх зазвичай було обмаль. Так, у м. Дзержинську Донецької області, де мешкало більше 20 тис. чол., не було навіть лікарні, у шахтарському селищі Рутченківка м. Донецька з населенням 10 тис. чол. у перші повоєнні роки також не було

ні лікарні, ні кіноклуба. Схожа ситуація була типовою для багатьох робітничих селищ [25].

Однією із найгостріших проблем повоєнного повсякденного життя громадян, особливо інтелігенції, була відсутність умов для свободи творчості. Система освіти, науки, культури доволі часто використовувалася владою для організації тотального контролю за особистістю і суспільством загалом, насаджування ідеологічного монізму. В інспірованій тогочасним головним ідеологом країни А.С.Ждановим черговій кампанії морально-ідеологічного тиску на суспільство, провідну роль влада відводила саме системі освіти, науки, культури. На місцях, зокрема й у Донбасі, ця кампанія виявлялася, передусім, у посиленні партійного контролю за засобами масової інформації та навчальним процесом у системі освіти, повсюдній цензурі, розширенні політичної пропаганди, обмеженні свободи літературної творчості.

Місцеві органи влади, виступаючи практичними виконавцями волі центру, звичайно ж, посилювали ідеологічний контроль за науковими установами, навчальними закладами, школами тощо. Характерною ознакою повоєнного буття закладів освіти були регулярні перевірки організації і змісту навчального процесу, виховної роботи із студентською і шкільною молоддю. При цьому основний акцент ставився на “ідеологічній витриманості” навчально-виховного процесу. На підставі цього, як підкреслювалося на XIV сесії Сталінської обласної ради депутатів трудящих (грудень 1946 р.), серйозні помилки “ідеологічного порядку” були виявлені в Сталінському педагогічному інституті (націоналістичні перекирчення у викладанні української літератури), Артемівському вчительському інституті (ідеологічні перекирчення і помилки у викладанні історії, вплив “буржуазно-націоналістичної школи Грушевського”) та в інших навчальних закладах [26].

Звичною практикою були постійні перевірки стосовно політичної та ідеологічної благонадійності в загальноосвітніх школах. При цьому доволі часто висувалися надумані, заідеологізовані обвинувачення на адресу вчителів. Так, під час перевірки навчальних занять у десятому класі середньої школи №2 м. Єнакієвого серйозною помилкою було визнано те, що вчителька не стежила за ідейною витриманістю речень, що склалися учнями. Її було звинувачено у тому, що учні склали таке речення: “Трудящі, особливо свідомі, ретельно готуються до виборів”, яке, на думку перевіряючого, було ідеологічно незрілим. У його зауваженнях зазначалося, що “вчителька не зрозуміла, що до виборів готуються не тільки свідомі, а усі трудящі нашої Батьківщини”. В іншій школі вчительку історії звинувачували у тому, що вона не вказала, що “революція 1905р. була генеральною репетицією до революції 1917 р.”, а до вчительки літератури висували претензії за те, що вона “аналізуючи роман М. Горького “Мати”, нічого не сказала про роль партії у революції 1905 р.”. У схожих же “злочинах” звинувачувалися вчителі шкіл та викладачі вищих навчальних закладів і Ворошиловградської області. Характерно, що звинувачували не тільки викладачів соціально-гуманітарних, але й загальнотеоретичних та спеціальних дисциплін. Низький “ідейний рівень” занять виявлявся в тому, що теорія викладалась у відриві від “практики комуністичного будівництва”, не підкреслювалися пріоритет та значущість радянської науки, не викривався “західний спосіб життя” тощо [27]. Звичайно, подібні практики були важливою складовою системи психологічного тиску держави на людей, формування у них однобічного сприйняття реалій життя.

Такі ж процеси відбувались і в інших сферах духовного життя. Партійно-радянська влада визначала репертуар театрів, тотально контролювала, а часто відверто втручалася в роботу творчих колективів. Так, у лютому 1947 р. Ворошиловградський облвиконком своєю постановою “рекомендував” обласному театру частіше організовувати виїзні спектаклі, менше витратити коштів на декорації, передбачати в репертуарі більше постанов з революційно-патріотичної тематики тощо [28]. Такі

факти засвідчували, з одного боку, посилення ідеологічного диктату і тотального контролю в соціально-духовній сфері, а з іншого – наочно демонстрували використання владою культурних установ у своїх корпоративних інтересах. Однак не завжди такі постанови були цікаві для любителів театру.

Таким чином, викладений матеріал свідчить, що вирішення нагальних питань повсякденного життя людей у повоєнні роки були однією із найбільш гострих проблем Донбасу. Однак влада, як з об'єктивних, так і суб'єктивних причин не надавала цим питанням відповідної уваги. Враховуючи, що Донбас був одним із найважливіших загальнодержавних промислових центрів, основні фінансові, матеріальні, кадрові ресурси зосереджувалися передусім в галузях важкої промисловості. Відновлена у повоєнні роки індустріальна потужність країни сплачувалася досить дорогою ціною – надзвичайно низьким рівнем життя людей, нерозвиненою соціально-побутовою інфраструктурою, злидненим повсякденним життям переважної більшості населення цього промислового регіону

РЕЗЮМЕ

В статье на основе комплексного анализа источников и литературы анализируется повседневная жизнь жителей Донбасса в послевоенные годы. Особое внимание уделено рассмотрению таких проблем, как материально-бытовые условия жизни людей, организация торговли, работа учреждений здравоохранения, образования, культуры.

Ключевые слова: Донбасс, повседневная жизнь, бытовые условия, торговля, здравоохранение, образование, уровень жизни.

SUMMARY

In the article on the basis of complex analysis of sources and literature is analysed everyday life of habitants of Donbassa in post-war years. The special attention is spared consideration of such problems, as material'no-bytovye terms of life of people, organization of trade, work of establishments of health protection, education, culture.

Keywords: Donbass, everyday life, living conditions, trade, health, education, standard of living.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Зубкова Е. Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945-1953/Е. Ю. Зубкова.– М.: РОССПЭН, 1999.– 229 с.
2. Даниленко В. Повсякденне життя українських селян у повоєнний період (1945-1953 рр.) / В. М. Даниленко// Україна ХХ ст: культура, ідеологія, політика / Відп. ред. В.Даниленко.– К.:Інститут історії України НАН України, 2005.–Вип. 9.– С.3-16.
3. Стяжкіна О. В. Жінки в історії української культури другої половини ХХ століття / О. В. Стяжкіна.– Донецьк: «Східний видавничий дім», 2002.– 270 с.
4. Кононенко В. В. Суспільно-політичні настрої та моральний стан населення України в повоєнний період (1945-1953 рр.): дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / В. В. Кононенко.– Вінниця, 2004.– 196 с.; Мічуда В. В. Побут та дозвілля сільського населення України в повоєнний період (1945-1953 рр.):дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / В. В. Мічуда.– Переяслав-Хмельницький, 2009.– 235 с. та інші.
5. Герасимова М. С. Повсякденне життя українських селян у повоєнний період (1945-1953 рр.): дис. канд. іст. наук: 07.00.01/ М.С.Герасимова.– Донецьк, 2007.– 280 с.
6. Народное хозяйство СССР в 1980 г: Стат. сборник. – М.: Финансы и статистика, 1981. – С. 337.

7. Підраховано за: Держархів Донецької обл., ф.2794, оп.1, спр.226, арк. 10; Народное хозяйство Донецкой области: Стат. сборник. – Донецк, 1981. – С. 3,13; Заика И. Д. Бюджет и народное хозяйство Донецкой области / И.Д.Заика, Донецк, 1967. – С. 15.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф.1, оп. 23, спр. 1420, арк. 11,17 19; Держархів Донецької області, ф. 2794, оп.1, спр. 225, арк.138.
9. Держархів Донецької обл., ф. 2794, оп.1, спр. 918, арк. 162.
10. Російський державний архів економіки (РДАЕ), ф. 8875, оп.39, спр. 89, арк.40-41.
11. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 30, спр. 2587, арк.114.
12. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України), ф. 582, оп. 3, спр. 333, арк. 67.
13. ЦДАГО України, ф.1, оп. 30, спр. 2587, арк.107-108.
14. Там само, оп. 81, спр. 12, арк. 20-21.
15. Російський державний архів соціально-політичної інформації (РДАСПІ), ф. 82, оп.2, спр. 658, арк. 178-179.
16. Заднепровский А. И. Жертвы голода 1946-1947 гг. в Донбассе /А. И. Заднепровский // Летопись Донбасса: Краеведческий сборник. – Кн.1 – Донецк, 1992. – С. 57.
17. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 81, спр. 19, арк.134.
18. Держархів Луганської обл., ф. 1779, оп. 2, спр. 9, арк. 101; Панченко П. П., Плющ М. Р., Шевченко Л. А. та ін. Україна: друга половина ХХ століття. Нариси історії/ П. П. Панченко, М. Р. Плющ, Л. А. Шевченко – К.: Либідь, 1997. – С. 118.
19. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 30, спр. 2587, арк. 91.
20. Там само, арк. 139-140; Народное хозяйство Ворошиловградской области: Стат. сборник. – Донецк, 1976. – С. 120.
21. Держархів Донецької обл., ф. 2794, оп. 1, спр. 266, арк. 69.
22. Підраховано за: Народное хозяйство Донецкой области: Стат. сборник. – Донецк: Донбас, 1981. – С. 129.
23. ЦДАГО України, ф.1,оп.30, спр.2587, арк.128; Держархів Донецької області, ф. 2794, оп. 1, спр. 227, арк. 15,17.
24. Донецкая область за 50 лет: Стат. сборник. – Донецк: Статистика, 1967. – С. 223-225; Народное хозяйство Ворошиловградской области: Стат. сборник. – Донецк: Статистика, 1971. – С. 155-157.
25. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 1042, арк. 19-22.
26. Держархів Донецької обл., ф. 2794, оп. 1, спр. 227, арк. 7.
27. Держархів Луганської обл., ф. 179, оп. 1, спр. 1778, арк.28-31.
28. Там само, ф. 1779, оп. 2, спр. 138, арк. 94-97.

Надійшла до редакції 27.11.2013 р.